

BÁRÁNY ERZSÉBET – GAZDAG VILMOS – LIBÁK NATÁLIA

A SZÁZ ÉVE SZÜLETETT BALECZKY EMIL PÁLYAKÉPE

BALECZKY EMIL a magyar szlavisztika XX. századi történetének egyik jelentős személyisége.¹ 1919. február 21-én született az egykori Bereg megye (most Kárpátalja Volóci járása) északi részén található Zúgó (ma: Huklyvyj) településen. Hamarosan a család a Munkács melletti Beregszentmiklóásra (Čynadijovo) költözött. A beregszentmiklósi iskolában alakult az ifjú BALECZKY világlátása, itt kezdett el a ruszofil hagyományoknak megfelelően a versírással foglalkozni.² Hosszú időn át nem ismerték a fiatal Balezky költői törekvéseit (az irodalmi tevékenységéről ő maga nem tett említést) (Капраль 2009: 10). ОЛЕГ КАЗАК megjegyzi, hogy Balezky Emil irodalmi tevékenysége „a magyar uralom idején méltatlanul maradt figyelmen kívül” (sic!) (Казак 2012: 338). A fiatal BALECZKY irodalmi tevékenysége végül KÁPRÁLY MIHÁLY tudományos kutatásainak köszönhetően vált ismertté (Капраль 2001: 28–40). Halálának 25. évfordulója alkalmából Balezky egykori tanítványa, ZOLTÁN ANDRÁS kezdeményezésére a neves nyelvész irodalmi tevékenységének gyümölcsei – versek, elbeszélések, szépirodalmi fordítások, néprajzi feljegyzések, valamint a kárpátaljai és a más szláv irodalmak történetével és problematikájával foglalkozó írások – egy kötetbe összegyűjtve megjelentek. Ez a gyűjtemény az 1935 és 1943 közötti időszak során a kárpátaljai újságokban és folyóiratokban megjelent írásait, valamint az egyetlen, még élete során napvilágot látott vers- és elbeszéléskötet (Балецький 1936) anyagait mutatja be (BALECZKY 2007).

A munkácsi orosz nyelvű gimnázium 1937. évi befejezését követően az ifjú Balezky a Prágai Károly Egyetemre iratkozott be, ahol egy éven át MILOŠ WEINGART, JIŘI HORÁK és JEVHEN ALEXANDROVIČ L’ACKIJ előadásait

¹ Az Ukrán Nyelv enciklopédiájában ezt olvassuk: „BALECZKY EMIL DMITROVICS – ukrán és magyar nyelvész” (Чучка 2004: 42), a Kárpátaljai Rusz Enciklopédiájában ez található: „Balezky Emil – költő, nyelvész, pedagógus” (Капраль 2001: 81); az életével és munkásságával kapcsolatos részletes tájékoztatást, a tudományos munkáiból összeállított bibliográfiát, valamint a H. TÓTH IMRE, PÉTER MIHÁLY, HADROVICS LÁSZLÓ, ZOLTÁN ANDRÁS és KÁPRÁLY MIHÁLY által írt köszöntőket és nekrológokat lásd a <https://sites.google.com/site/baltoslavica/balezkyemil> oldalon.

² BALECZKY életének ezt az időszakát KÁPRÁLY MIHÁLY tanulmánya mutatja be részletesen (Капраль 2009: 10–20).

hallgatta. 1939-től tanulmányait a budapesti egyetemen folytatta, melyet 1943-ban végzett el. 1943-ban *Szabó Eumén Orosz nyelvtanának hangtana* (Фонетика русскоѳ грамматики и читанки Евменія Сабова) címmel védte meg a doktori értekezését. A munka még ebben az évben kiadásra került a „Szláv Filológiai Értekezések” című sorozat füzeteként, a Kárpátaljai tudós társaság és a Pázmány Péter Királyi Egyetem Teleki Pál Tudományos Intézetének a támogatásával (BALECZKY 1943h).

A szülőfölddel való kapcsolata azonban a továbbiakban is fennmaradt: 1940-ben alelnökké választotta a Magyarországi orosz írók szövetsége, 1941-től pedig ő lett az Ungváron megjelenő *Карнаморусский голось* című lap irodalmi rovatának a szerkesztője. Az egyetemi évek jelentős hatást gyakoroltak a diák BALECZKY világlátására: „az 1940-es évek elejére átáll a ruszinofilok táborához, a helyi értelmiségi körök tagjává válik, melyek a Magyar Állam keretein belül tudatosan formálták a ruszin nyelv használatának a lehetőségeit, megoldásokat keresve a nyelv és az oktatás kapcsán felmerülő problémás kérdésekre” (Капраль 2001: 35).

BALECZKY irodalmi tevékenységének ez a befejező időszaka, ugyanis ekkortól kezd el aktívan a nyelvészeti kérdésekkel foglalkozni,³ hangsúlyozta azt, hogy a ruszin irodalmi nyelvet a helyi nyelvjárásokat alapul véve kell formálni, és felszólította az értelmiséget a népnyelv használatára, mondván «бо нынѳ уже не есть чого стыдатися свого народного языка..., народный языкъ все буде истновати» „(manapság nem kell szégyellni a népnyelvet..., a nép nyelve mindig létezni fog)” (BALECZKY 2007: 157, 158). Az *Irodalmi Vasárnap* (Литературна Недѳля) folyóirat szerkesztőjével, HARAJDA JÁNOSSEL fenntartott aktív kapcsolatnak köszönhetően a budapesti egyetem hallgatójaként felkérést kapott a ruszin nyelvvel kapcsolatos kutatási eredményeinek közreadására⁴. Ezen kívül a *Csillag* (Зоря) című folyóirat hasábjain is jelentek meg nyelvészeti vonatkozású írásai (vö. például BALECZKY 1942d: 336–350; 1943g: 525–538). Az 1942–43 évi ruszin időszakot így BALECZKY EMIL munkássága első korszakának tekinthetjük.

³ BALECZKY EMIL korai nyelvészeti munkásságához kapcsolódó írásai nyomtatásban is napvilágot láttak: (vö. BALECZKY 1943a: 34–36; 1943b: 93–94; 1943c: 119–120; 1943d: 131–132; 1943e: 167–168; 1943f: 168).

⁴ A BALECZKY EMIL által használt helyesírási forma, amely alapján az akkori értelmiség létre kívánta hozni a Magyarországon élő keleti szlávok irodalmi nyelvét VASYLYNA SUHONIAK szerint „erőltetett, művi és anakronisztikus” (Сугоняк 2017: 47). Más nézetet vall VASYL NIMČUK és NATALIA PURAJEVA az akkori helyesírási formákról, utalva IVAN HARAJDA Orosz nyelv grammatikájának (Грамматика руського языка) értékeire, amely figyelembe veszi a „helyi ukrán nyelvjárások fonetikai és grammatikai rendszerének a sajátosságait is” (Німчук–Пуряєва 2004: 536).

BALECZKY EMIL élete a háború után egybeforr Magyarországgal: 1945-től a magyar rádiónál dolgozott (az ő szájából hangzott el több mint száz, a szláv irodalomtudományt bemutató rádióműsor, közöttük a TARAS SEVČENKO, az IVAN FRANKO és mások munkásságát bemutató műsorok is). KNEIŽSA ISTVÁN felfigyelt a fiatalember tehetségére és a budapesti egyetem asszisztensi állására javasolta őt, melyet Balezcky a rádióban végzett munkája mellett folytatott.

Ebben az időben a fiatal tudós érdeklődése – a neves magyar szlavisták, MELICH János, HADROVICS LÁSZLÓ és KNEIŽSA ISTVÁN tanítványaként – SZABÓ EUMÉN munkásságára irányult. Az első nyelvészeti recenzáló jellegű munkája *SZABÓ EUMÉN és a dialektológiánk* (Евменій Сабовъ і наша діалектологія) (1942a: 89–92) címmel került közreadásra. A szerző különösen nagyra értékeli az autodidakta SZABÓ EUMÉN ténykedését, amely révén az nem csupán hazájában, de a határon túl is méltán ismertté vált. Az egyházi szláv és a magyarországi egyházi emlékek, illetve autentikus nyelvújású magyarországi népmesék olvasókönyve (Хрестоматія церковно-славянскихъ и угрорусскихъ церковныхъ памятниковъ съ прибавленіемъ угрорусскихъ народныхъ сказокъ на подлинныхъ нарѣчияхъ) (Ungvár, 1893) sajátos visszhangot váltott ki a tudományos körökben, a legelismertebb kutatók HODINKA ANTAL, IVAN PAN’KEVICH, FRANTIŠEK PASTRNEK, ALEXEI PETROV és mások is pozitívan fogadták ezt, a helyi dialektológia szempontjából igen fontos munkát. A recenzió szerzője e nemes munka további folytatását sürgeti.

Az ő magánhangzó a beregi nyelvújításokban (Самозвукъ ъ въ бережскомъ говорѣ) (1942b: 222–224) című írásában BALECZKY EMIL célja annak bemutatása, hogy az előlképzett, középső nyelvállású, labiális *ö* hang nem kölcsönzés a beregi nyelvújításokban, a magyar nyelvi hatástól függetlenül fejlődött, annak ellenére is, hogy gyakorta azokban a magyar nyelvi kölcsönzésekben lehet találkozni vele, amelyek már igazodtak a beregi nyelvújítások hangtani sajátosságaihoz. Állításait a szerző a következőkkel bizonyítja: «a beregi nyelvújításokban az *ö* magánhangzó a következő labiális hang *v* (*u*) hatására *e* vagy *ê* hanggá fejlődött. Az *e* vagy *ê* labializálódása révén a kiejtés során közelebb került az *ö* hanghoz. Vagyis a fonetikai változás ily módon ment végbe: *e* > *ê* > *ö*. Példaként a szerző a saját beregszentmiklósi nyelvújításából vett adatokat említi: *d/öunaŕa* ‘csodálatra méltó’, *d/öuŕat* ‘kilenc’, *der/öula* ‘fa’, *č/ödör* ‘csödör’ stb.

A szerző *Az irodalom és népnyelv* (Литература и народный языкъ) című írásában kritikusan nyilatkozik a helyi írók irodalmi tevékenységéről, hangsúlyozva azt, hogy „íróink a nép életéről való írást a nyelvük és életük

közvetlen megfigyelése helyett túlnyomórészt a könyvekből tanulják” (BALECZKY 1942c: 263). Olyan helyi költők által írt versekből idéz részleteket, amelyek nem a helyi és nem is a nagyorosz nyelvből kerültek lefordításra. A kutató a népnyelv használatára szólít fel, amely az írók és az olvasók számára egyaránt közelebbi és érthető, kiemelve, hogy amennyiben a fiatal írók nemzedéke a népet kívánja szolgálni, akkor ezt a nép nyelvén kell megtennie. „A nép nyelvét nem szabad szégyellni” – hangsúlyozza a szerző (uo. 264).

BALECZKY EMIL néhány jegyzetet szentelt a szövegtimológiai vizsgálatok témakörének is. A *Nyelvjárásunk bolgarizmusai* (Про болгаризмы въ нашихъ говорахъ) című írásában (BALECZKY 1943a: 34–36) olyan szavakat említ, melyek véleménye alapján bolgár nyelvi kölcsönzések az ő nyelvjárásában. Például: *baltag* < bolg. балтакъ ‘balta’, *četavj* < bolg. читавъ ‘erős, megbízható’, a *tverdo* melléknév ‘nagyon’ jelentésben ugyancsak a bolgár kifejezésekben adatható; ide tartoznak a következő igeformák *imaju*, *imas*, *imat* a *maju*, *májjes*, *maje* helyett. A bolgárral mutatnak azonosságot a helyi nyelvjárások jelen idejű igéinél lezajló hangátvetések is: *puté*: *pud’u*, *pud’es*, *ped’eme*, *pud’ete*, *pud’út*. Balczky egyetért SZTRIPSZKY HIADOR és IVAN PAN’KEVIČ azon véleményével, miszerint a ruszinok a bolgár kölcsönzéseket még Erdélyben vették át, ahonnan magukkal hozták a jelenlegi lakterületükre is. A *Vihorlat* domborzati név etimológiájának Balczky egy külön írást szentelt (BALECZKY 1943b: 93–94). A szerző az előző kutatások összevetése alapján egy saját megoldást javasol a *Vihorlat* szó eredeztetésével kapcsolatosan: nevezetesen, hogy érdemes közös hasonlóságot keresni a déli szláv nyelvek *Bulat*, *Buřat*, *Jurat* szavaival.

A körtvélyesi kolostor 1404. évi adománylevelében előforduló urék szó eredetéről (Про походження слова оурикъ (*urék*) въ донаційной грамотѣ грушовского монастыря зъ 1404-ого року) (BALECZKY 1943c: 119–120) című munkájában a szerző az *оурикъ* (*urék*) ‘örök’ szó etimológiáját boncolgatja, amely a legrégebbi, 1404. évből származó írásos nyelvemlékben került rögzítésre. Az oklevél kutatói, Aleksej Petrov és FRANTIŠEK TICHÝ is a máramarosi nyelvjárásokban elterjedt hungarizmusok közé sorolják a szót. BALECZKY célja annak igazolása, hogy az oklevél szövegében szereplő szó román nyelvi közvetítéssel került átvételre. Állításait a következő tényekkel támasztja alá: a magyar örök szó *urék* formában nem használatos az ukránok lakta területeken; a magyar ö a kölcsönszavakban é, ê (ritkábban i) hangként jelenik meg, s a szó végén *uw* ~ *üw* ~ *iw* diftongust hozott volna létre; az ő magánhangzó a román nyelvben a leggyakrabban *u* lesz; a román *uric*

< m. örök, *urichis*, *uricas* < m. örökös szó széles körben elterjedt a román nyelvben. Az adománylevél írója román volt, aki jól ismerte a máramarosi nyelvjárást, s ráadásul lehet, hogy kétnyelvű volt.

A folyórészek népi nevei (Народнѣ назвы частей рѣки) (BALECZKY 1943d: 131–132) című írásában a szerző kiegészíti PETRO MIHOK (Snizhnyk) és KYRYLO HALAS a folyórészek népi neveire vonatkozó kutatásait a saját, Beregszentmiklósról származó adataival. Például: *nopa* – hely, ahol a víz előtör a földből; *билибѣнь* – hely, ahol a víz nagyon mély; *затъ* – hely, ahol a víz folyását elzárták; *островбань* – a folyó melletti rétek neve. *A Buzsora név eredetéről* (Про походження назвы Бужора) (BALECZKY 1943e: 167–168) című írásában a szerző a Buzsor hegy nevét a román *bujor* (Paeonia) szóval hozza kapcsolatba, ami viszont a szláv *božurь* < *bogь* szóra vezethető vissza. Az *Irodalmi Vasárnap* (Литературна Недѣля) című újság ugyanezen számában a szerző az ősi a-tövé és ű-tövé nőnemű főnevek ragozási paradigmáját vizsgálja az ukrán nyelvben és nyelvjárásokban.

Az *Egy morfológiai jelenség* (-ā és -• tövé nőnemű főnevek) (Одно морфологичное явище (а-пнѣ ~и-пнѣ)) (BALECZKY 1943f: 168) című írásában a szerző az egykori -ā és -• tövé nőnemű főnevek ragozási paradigmájával kapcsolatos megfigyeléseit mutatja be. Az írás nyomdai hibával jelent meg (a gondolatjel helyett kötőjel szerepelt), ezért VASYLYNA SUHONJAK elkészítette a jegyzet javított szövegét, mely megőrizte a helyesírási sajátosságokat, de már nem tartalmaz műszaki-tipográfiai hibákat, s megfogalmazta a Balczyk elemzéséből következő téziseket (СУГОНЯК 2017: 48–49).

A Csillag (Зоря) című lapban került közlésre a beregszentmiklósi nyelvjárási ü hang eredetére vonatkozó írása («Ü» в чинадѣвскомь говорѣ) (BALECZKY 1943g: 525–538). Balczyk saját megfigyelései alapján a dél-kárpáti nyelvjárások felső nyelvállású, előlképzett, rövid labiális ü hangja nem csak az ószláv nyelv *o*, *e* zárt szótagú reflexiójaként él, hanem gyakran előfordul az *u* helyén, a kölcsönszavakban a magyar nyelvi *ó*, *ö*, *u* helyén, illetve a labializáció eredményeként az ószláv *ě* és *i* helyén. A nagyszámú tudományos kutatás eredményeire alapozva a szerző információkkal szolgál az ü hangnak a beregi nyelvjárás különböző területein való előfordulásairól. Munkájának eredményeit azzal összegzi, hogy az egyetlen kárpátjai ukrán nyelvjárásban megmaradt ü hang nagy jelentőséggel bír a nyelvjárások fonológiai szempontú földrajzi csoportosítása esetén.

1951-ben a Budapesti Egyetem docenseként az orosz nyelv tanszék vezetőjévé nevezték ki az Idegen nyelvi Intézetnél. 1965-től az 1981-ben bekövet-

kezett haláláig ő vezette a Budapesti Egyetem történelem-nyelvészeti szakának orosz nyelvi tanszékét. Péter Mihály így értékelte BALECZKY EMIL pedagógiai munkásságát: „BALECZKY EMIL volt a magyarországi szlavisztika létrejöttének legnagyobb kezdeményezője, ezen belül az orosz filológusok képzésének is. Az orosz szakosok generációi nőttek fel az ő egyetemi előadásain, szemináriumain és tankönyvein” (Peretp 1981: 400). Balczky Emil társszerzője volt az első magyar nyelven írt ósláv nyelv tankönyvnek (BALECZKY – HOLLÓS 1978).

Az 1955-től megjelenő akadémiai folyóiratnak, a *Studia Slavicának* a kezdetektől az egyik szerkesztője volt. Szerkesztőként működött közre a *Studia Russica* megjelenésénél is.

BALECZKY EMIL érdeklődési körének a középpontjában az ukrán (ruszin) dialektológia, az ukrán nyelvtörténet és az ukrán (ruszin)–magyar nyelvi kapcsolatok állt⁵. Dialektológiai kutatásai révén a magyarországi szlavisták is tájékozódtak a kárpátukrán (ruszin) nyelvjárások sajátosságairól. Az általa elvégzett kutatások a későbbi szinkrón és diakrón dialektológia alapjai lettek.

HIVATKOZOTT IRODALOM

BALECZKY 2007. = Балецкий Эмиль Литературное наследие. Под редакцией А. Золтана и М. Капраля. – BALECZKY EMIL: Irodalmi örökség. Szerkesztette KÁPRÁLY MINÁLY és ZOLTÁN ANDRÁS. (*Studia Ucrainica et Rusinica Nyíregyháziensia* 20.) Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszék. 178 p.

Балецкий 1936. = Балецкий Емельянь Д., Вербный трепеть. Ужгород: Типографія «Школьної допомоги». 45 p.

BALECZKY 1942a. = Балецкий Е. Евменій Сабовъ і наша діялектологія. In: *Литературна Недѣля* 2. 89–92.

BALECZKY 1942b. = Балецкий Е. Самовукъ ѓ въ бережскомъ говорѣ. In: *Литературна Недѣля* 2. 222–224.

BALECZKY 1942c. = Балецкий Е. Литература и народный языкъ. In: *Литературна Недѣля* 2. 263–264.

BALECZKY 1942d. = Балецкий Е., Языкъ грамматики Е. Сабова зъ 1890-го року. In: *Зоря – Hajnal* 2. 336–350.

BALECZKY 1943a. = Балецкий Е. Про болгаризмы въ нашихъ говорахъ. In: *Литературна Недѣля* 3. 34–36.

BALECZKY 1943b. = Балецкий Е. Новѣ статѣ про назву Vihorlat. In: *Литературна Недѣля* 3. 93–94.

BALECZKY 1943c. = Балецкий Е. Про походження слова *оуриць* (*urék*) въ донаціонной грамотѣ грушовского монастыря зъ 1404-ого року. In: *Литературна Недѣля*. 119–120.

BALECZKY 1943d. = Балецкий Е. Народнѣ назвы частей рѣки. In: *Литературна Недѣля* 3. 131–132.

⁵ BALECZKY EMIL nyelvtudományi munkáinak jelentős része elérhető az alábbi weboldalon: <https://sites.google.com/site/baltoslavica/balczkyemil>

- BALECZKY 1943e. = Балецкий Е. Про походження назви Бужора. In: Літературна Недѣля 3. 167–168.
- BALECZKY 1943f. = Балецкий Е. Одно морфологичное явище. In: Літературна Недѣля 3. 168.
- BALECZKY 1943g. = Балецкий Е. «Ű» в чинадѣвскомъ говорѣ. In: Зоря – Najnal. 525–538.
- BALECZKY 1943h. = BALECZKY EMIL Szabó Eumén Orosz nyelvтанának hangtana. Фонетика русскоѣ грамматики и читанки Евменія Сабова. A Kir. M. Pázmány Péter Tudományegyetem Szláv Filológiai Intézete. Budapest. 48 p.
- BALECZKY 1943j. = Балецкий Е. Иванъ Мелихъ та науковий збірникъ wydаний въ его честь: Літературна Недѣля 3. 70–72.
- BALECZKY – HOLLÓS 1978. = BALECZKY EMIL, HOLLÓS ATTILA, *Ószláv nyelv*. Budapest.
- Казак 2012. = Казак О. Г., «Освобождение от чешского ярма»: культурно-национальная политика Венгрии в Закарпатье в 1939–1944 гг. In: Русский сборник. Исследования по истории России. Том 12. Москва: Издательский дом «Регнум». 328–344.
- Капраль 2001. = Капраль М., Неизвестный Эмиль Балецкий (По материалам подкарпатской периодики (1939–1943 гг.). In: Вестник филиала Института русского языка им. А. С. Пушкина 15. Budapest. 28–40.
- Капраль 2009. = Капраль М., «У истоков «русскости» Эмиля Балецкого («Школьная хроника» села Чинадиево) (1920–1938 гг.). In: Studia Russica 23. 10–20.
- Німчук–Пуряєва 2004. = Німчук В. В., Пуряєва Н. В. (упор.) Історія українського правопису XVI–XX століття: Хрестоматія. Київ: Наукова думка.
- Петер 1981. = Петер М. Эмиль Балецкий (1919–1981). In: Studia Russica 4. 399–401.
- Сугоняк 2017. = Сугоняк В. Б., Ранні лінгвоукраїністичні студії Е. Балецького. In: Philology. Science and Education a New Dimension. V (28), Issue 115. 47–50.
- Чучка 2007. = Чучка П. П., Балецький Еміль Дмитрович. In: Українська мова. Енциклопедія. Вид-во «Українська енциклопедія. Ім. М. П. Бажана. Київ. (Видання третє, зі змінами і доповненнями).

